

Любов КАНІШЕВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-4190-1601

*доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи
Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) mazila060192@ukr.net*

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНОСТІ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

Статтю присвячено проблемі розробки методики вивчення стану сформованості сімейних цінностей у старшокласників; визначено критерії та показники сформованості сімейних цінностей у старшокласників; схарактеризовано рівні сформованості сімейних цінностей у старшокласників.

До структури сімейних цінностей старшокласників відносимо наступні групи цінностей: цінність любові, що включає одухотворені сексуально-інтимні взаємини; цінність батьківства; цінності сімейної соціально-психологічної гармонії (турбота, взаємодопоміжка, повага, спілкування тощо); цінності організаційно-матеріального функціонування сім'ї (працьовитість, матеріальна забезпеченість, активність).

Показниками когнітивного критерію є : знання про сім'ю як соціальний інститут і малу соціальну групу; про сутність сімейних цінностей (любові, батьківства), цінностей соціально-психологічної гармонії (турботи, поваги, спілкування), цінностей організаційно-матеріального функціонування сім'ї (працьовитість, дбайливість); з основ репродуктивного здоров'я. До показників емоційно-ціннісного критерію відносимо: позитивне емоційне сприйняття сім'ї як осередку стабільності і підтримки окремого індивіда чи групи; усвідомлена мотивація на набуття сімейних цінностей (любові, батьківства), цінностей соціально-психологічної гармонії (турботи, поваги, спілкування), цінностей організаційно-матеріального функціонування сім'ї (працьовитості, дбайливості); розвинена емпатія. Показниками практично-діяльнісного критерію є виявлення вмінь: спілкування з іншими, зокрема з представниками іншої статі; ведення домашнього господарства; планування сімейного бюджету; набуття вмінь і навичок, спрямованих на зміцнення репродуктивного здоров'я.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної багатогранної проблеми формування сімейних цінностей у старшокласників. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на вивчення стану сформованості сімейних цінностей у старшокласників.

Ключові слова: сімейні цінності, структура сімейних цінностей, старшокласники, критерії, показники та рівні сформованості сімейних цінностей, методика діагностування.

Liubov KANISHEVSKA,

orcid.org/0000-0002-4190-1601

Doctor of Sciences in Education, Professor;

Deputy Director for Research and Experimental Work

Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) mazila060192@ukr.net

METHODS OF STUDYING THE STATE OF FORMATION OF FAMILY VALUES AMONG HIGH SCHOOL STUDENTS

The article is devoted to the problem of developing methods of studying the state of formation of family values among high school students. The criteria and indicators of formation of family values among high school students are determined. The levels of formation of family values among high school students are characterized.

The structure of family values of high school students includes the following groups of values: the value of love, which includes spiritual sexual-intimate relationships; the value of parenthood; values of family socio-psychological harmony (care, mutual support, respect, communication, etc.); values of organizational and financial functioning of the family (diligence, financial support, activity).

The indicators of the cognitive criterion are the following: knowledge of the family as a social institution and a small social group; knowledge of the essence of family values (love, parenthood), values of social and psychological harmony (care, respect, communication), values of organizational and financial functioning of the family (diligence, care); knowledge of the basics of reproductive health. The indicators of the emotional value criterion include the following: positive emotional perception of the family as a centre of stability and support of an individual or group; conscious motivation to acquire family values (love, parenthood), values of social and psychological harmony (care, respect, communication), values of organizational and financial functioning of the family (diligence, care); developed empathy. The indicators of the practical-

activity criterion are the following: communication skills with others, in particular between male and female members; housekeeping; family budget planning; acquisition of skills aimed at improving reproductive health.

The study does not cover all aspects of the multifaceted problem of formation of family values among high school students. Further scientific research will be focused on studying the state of formation of family values among high school students.

Key words: family values, structure of family values, high school students, criteria, indicators and levels of formation of family values, methods of diagnosis.

Постановка проблеми. Проблема формування у старшокласників сімейних цінностей набуває особливої актуальності, оскільки кризові явища в сучасному українському суспільстві призвели до знецінення інституту сім'ї, втрати престижу сімейного способу життя; поширення консесуальних шлюбів; збільшення кількості розлучень.

Формування сімейних цінностей у молодого покоління – пріоритетний напрям сучасного виховання, про це свідчать Закони України «Про освіту» (2017), «Про охорону дитинства» (2001), Сімейний кодекс України (2002), Постанови Верховної ради України: «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Сімейна політика України – цілі та завдання» (2015), «Рекомендації парламентських слухань на тему: «Інститут сім'ї в Україні: стан проблеми та шляхи їх вирішення» (2011) тощо.

Аналіз досліджень. Питання формування сімейних цінностей у молоді стали предметом наукових розвідок Л. Гончар (Гончар, 2018), (Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах); Л. Канішевської (Канішевська, 2016: 79–86), (Канішевська, 2020), (Канішевська, 2021: 300–305); Т. Кравченко (Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах, 2016), С. Свириденко (Формування цінностей сімейного життя у вихованців закладів інтернатного типу, 2015), В. Шахрай (Шахрай, 2020) тощо.

Результати аналізу практики з питань формування сімейних цінностей у старшокласників підтверджують, що цьому питанню в закладах загальної середньої освіти не приділяється належної уваги.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена суперечностями між: об'єктивною потребою сучасного суспільства у формуванні сімейних цінностей та недостатньою увагою до розв'язання цієї проблеми; необхідністю вдосконалення підготовки класних керівників до формування у старшокласників сімейних цінностей та їхньою недостатньою методичною підготовкою.

Мета статті – розробити методику вивчення стану сформованості сімейних цінностей у старшокласників.

Для досягнення цієї мети було використано комплекс методів: *теоретичні* – синтез, порів-

няння, класифікація, узагальнення – для визначення критеріїв та показників сформованості сімейних цінностей у старшокласників; *емпіричні* – тестування, метод незакінчених речень, бесіда, педагогічне спостереження – з метою характеристики рівнів сформованості сімейних цінностей у старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Сімейні цінності – світоглядні уявлення та моральні настановлення, які засновані на традиційному розумінні інституту сім'ї, відносин людей в сім'ї, відповідальної шлюбної та сімейної поведінки індивіда, що забезпечують культурне та демографічне відтворення українського суспільства. Особливості сімейних цінностей полягають в тому, що вони є соціальними за своєю природою, але індивідуальними за формами оволодіння й вираження та виконують функцію регуляторів поведінки (Канішевська, 2014: 298).

До структури сімейних цінностей необхідно, на наш погляд, включити такі групи цінностей: цінність любові, що включає одухотворені сексуально-інтимні взаємини; цінність батьківства; цінності сімейної соціально-психологічної гармонії (турбота, взаємопідтримка, повага, спілкування тощо); цінності організаційно-матеріального функціонування сім'ї (працьовитість, матеріальна забезпеченість, активність). Важливо, щоб ці цінності були в гармонійному поєднанні, адже цим забезпечується міцність і цілісність сім'ї.

Розробляючи критерії і показники сформованості сімейних цінностей у старшокласників, маємо на увазі визначення сукупності характеристик (якісних / кількісних), що дозволить системно здійснити оцінку рівня сформованості сімейних цінностей у старшокласників.

До показників *когнітивного* критерію відносили такі: знання про сім'ю як соціальний інститут і малу соціальну групу; про сутність сімейних цінностей (любові, батьківства), цінностей соціально-психологічної гармонії (турботи, поваги, спілкування), цінностей організаційно-матеріального функціонування сім'ї (працьовитість, дбайливість); з основ репродуктивного здоров'я. Показниками *емоційно-ціннісного* критерію є: позитивне емоційне сприйняття сім'ї як осередку стабільності і підтримки окремого індивіда чи групи; усвідомлена мотивація на набуття сімейних цінностей (любові,

батьківства), цінностей соціально-психологічної гармонії (турботи, поваги, спілкування), цінностей організаційно-матеріального функціонування сім'ї (працьовитості, дбайливості); розвинена емпатія. Показниками *практично-діяльнісного* критерію є виявлення вмінь: спілкування з іншими, зокрема з представниками іншої статі; ведення домашнього господарства; планування сімейного бюджету; набуття вмінь і навичок, спрямованих на зміцнення репродуктивного здоров'я.

Сімейні цінності – складне інтегральне утворення для дослідження якого не існує універсальної методики, тому для визначення рівнів сформованості сімейних цінностей у старшокласників підібрано комплекс діагностичних методик і методів, за допомогою яких вимірювалися окремі показники зазначених нами критеріїв.

Діагностика рівнів сформованості сімейних цінностей за когнітивним критерієм (знання про сім'ю як соціальний інститут і малу соціальну групу; про сутність сімейних цінностей (любові, батьківства), цінностей соціально-психологічної гармонії (турботи, поваги, спілкування); цінностей організаційно-матеріального функціонування сім'ї (працьовитість, дбайливість); з основ репродуктивного здоров'я) відбувалося за допомогою таких методів як-от: анкетування, незакінчене речення, вправа «Сімейні цінності».

Визначення рівнів сформованості сімейних цінностей у старшокласників за показником «знання про сім'ю як соціальний інститут і малу соціальну групу» відбувалося за допомогою анкетування, вправи «Сімейні цінності».

Старшокласникам було запропоновано відповідати на наступні запитання анкети: «Чи бажаєте ви у майбутньому створити сім'ю?», «Чи щасливі ви у своїй батьківській сім'ї?», «Назвіть функції сучасної сім'ї», «Назвіть наслідки невиконання функцій сім'ї».

З метою характеристики сімейних цінностей як умови створення майбутньої щасливої сім'ї було використано вправу «Сімейні цінності».

Мета вправи – визначити сімейні цінності, які є необхідними для створення щасливої майбутньої сім'ї.

Старшокласникам було запропоновано 20 сімейних цінностей, а саме: любов, здоров'я, взаєморозуміння, довіра, врівноваженість, відкритість, повага, надійність, щирість, комунікативність, доброта, віросповідання, матеріальна забезпеченість, секс, взаємодопомога, спільність інтересів, вміння йти на розумний компроміс, наявність здорових дітей, збіг соціального статусу, турбота.

Старшокласники мали обрати із запропонованих сімейних цінностей 10 найбільш важливих.

Далі учні мали відмовитися ще від трьох сімейних цінностей та пояснити свій вибір.

Потім старшокласники знову мали відмовитися ще від трьох сімейних цінностей та пояснити свій вибір.

Далі у старшокласників залишилося лише чотири сімейні цінності, які необхідні для створення й функціонування майбутньої щасливої сім'ї, з яких необхідно було обрати лише одну.

Таким чином, у кожного учня лишилася лише одна сімейна цінність. Зі старшокласниками було обговорено наступні запитання: «Чи достатньо однієї сімейної цінності задля створення щасливої майбутньої сім'ї?», «Наскільки важливими для вас є сімейні цінності, які обрали ваші однокурсники?»

Визначення рівнів сформованості сімейних цінностей у старшокласників за показником «знання про сутність сімейних цінностей (любові, батьківства), цінностей соціально-психологічної гармонії (турботи, поваги, спілкування)» відбувалося за допомогою методу незакінчених речень.

Старшокласники мали продовжити наступні незакінчені речення: «Любов як сімейна цінність – це ...», «Батьківство як сімейна цінність – це ...», «Турбота як сімейна цінність – це ...», «Повага як сімейна цінність – це ...», «Справжнє сімейне спілкування – це ...».

Якісний аналіз відповідей старшокласників здійснювався за такими параметрами: 1 бал – фрагментарні знання про сімейні цінності (любов, батьківство); про цінності соціально-психологічної гармонії (турботу, повагу, спілкування); 2 бали – достатні знання про сімейні цінності (любов, батьківство), про цінності соціально-психологічної гармонії (турботу, повагу, спілкування); 3 бали – глибокі знання про сімейні цінності (любов, батьківство), про цінності соціально-психологічної гармонії (турботу, повагу, спілкування).

Після цього кількість балів, одержана кожним учнем підраховувалася та розподілялася за такими параметрами: від 5 до 8 балів – низький рівень; від 9 до 12 балів – середній рівень; від 12 до 15 балів – високий рівень.

Діагностика рівнів сформованості сімейних цінностей у старшокласників за показником «знання про сутність цінностей організаційно-матеріального функціонування сім'ї (працьовитість, дбайливість)» відбувалася за допомогою використання методу незакінченого речення. Старшокласники мали продовжити наступні незакінчені

речення: «Працьовитість як сімейна цінність – це», «Дбайливість – це.....».

Кількість балів, одержаних кожним учнем підраховувалася та розподілялася за такими параметрами: 1 бал – фрагментарні знання про цінності організаційно-матеріального функціонування сім'ї (працьовитість, дбайливість); 2 бали – достатні знання про цінності організаційно-матеріального функціонування сім'ї (працьовитість, дбайливість); 3 бали – глибокі знання про цінності організаційно-матеріального функціонування сім'ї (працьовитість, дбайливість).

Після цього кількість балів, одержаних кожним учнем підраховувалася та розподілялася за такими параметрами: 2 бали – низький рівень; 3-4 бали – середній рівень; 5-6 балів – високий рівень.

Виявлення рівнів сформованості сімейних цінностей у старшокласників за показником «знання з основ репродуктивного здоров'я» відбувалося за допомогою анкети, яка містила наступні запитання: «Як ви розумієте поняття «репродуктивне здоров'я»?», «Як ви розумієте поняття «культура інтимно-особистісних відносин»?», «Які фактори негативно впливають на стан репродуктивного здоров'я молоді?», «Що ви знаєте про методи контрацепції?», «Які з видів контрацепції Ви можете назвати? Назвіть їхні позитивні та негативні сторони».

З метою вивчення рівнів сформованості сімейних цінностей у старшокласників за емоційно-ціннісним критерієм (позитивне емоційне сприйняття сім'ї як осередку стабільності і підтримки окремого індивіда чи групи; усвідомлена мотивація на набуття сімейних цінностей (любові, батьківства), цінностей соціально-психологічної гармонії (турботи, поваги, спілкування); цінностей організаційно-мотиваційного функціонування сім'ї (працьовитості, дбайливості); розвинена емпатія) використовували: анкетування, методику М. Рокича, написання та аналіз учнівських творів «Якою я бачу свою майбутню сім'ю?».

З метою вивчення рівнів сформованості сімейних цінностей у старшокласників за показником «позитивне сприйняття сім'ї як осередку стабільності і підтримки окремого індивіда чи групи» використовували анкетування.

Наведемо питання анкети: «Які умови необхідні для щасливого сімейного життя?», «Як ви вважаєте, якими якостями має володіти ідеальна дружина?» (питання для юнаків); «Якими якостями має володіти ідеальний чоловік?» (питання для дівчат).

Вивчення рівнів сформованості сімейних цінностей за практично-діяльним критерієм

(виявлення вмій: спілкування з іншими, зокрема з представниками іншої статі; ведення домашнього господарства; планування сімейного бюджету; набуття вмій і навичок, спрямованих на зміцнення репродуктивного здоров'я) використовували: тестування (педагогічне спостереження, метод незакінчених речень, бесіда, анкетування «Ставлення та усвідомлення ризику» (анкета І. Топчій) (Топчій, 2010: 187), ділова гра «Соціум».

У процесі визначення рівнів сформованості сімейних цінностей за показником «вміння спілкуватися з представниками протилежної статі» використовували педагогічні спостереження.

Використовуючи метод педагогічного спостереження брали до уваги правила щодо застосування спостереження як метода педагогічного дослідження, розроблені С. Гончаренком, а саме: по-перше, визначення цілей педагогічного спостереження; по-друге, складання програми педагогічного спостереження в залежності від цілей; по-третє, детальна фіксація даних спостережень (Гончаренко, 2010: 146).

Педагогічне спостереження здійснювалося за розробленою карткою педагогічних спостережень. Результати спостереження фіксувалися педагогами в картці педагогічного спостереження, як під час уроків, так і у позакласній роботі. Педагогам необхідно було оцінити рівень розвитку наступних вмій: слухати співрозмовника; вести діалог; орієнтуватися в ситуації спілкування; встановлювати емоційний контакт з партнером; спілкуватися з представниками протилежної статі. Під час підведення результатів спостереження діяли за таким алгоритмом: якщо оцінки педагогів збігалися, робити висновок про рівень сформованості показника «вміння спілкуватися з іншими, зокрема з представниками протилежної статі». Якщо ж оцінки педагогів за вищезазначеним показником розходилися, то проводили додаткове вивчення сформованості цього показника.

З метою визначення рівнів сформованості сімейних цінностей у старшокласників за показником «вміння «ведення домашнього господарства» учням було запропоновано продовжити наступні незакінчені речення: «Вдома за мною закріплені такі обов'язки...»; «Краще за все у мене виходить...»; «Найцікавішими хатніми справами для мене є»; «Виконання таких домашніх обов'язків, як-от: я волів (ла) би перекласти на іншого члена сім'ї»; «Вважаю, що в моїй майбутній сім'ї мені може стати в нагоді такий досвід ведення хатніх справ, як.....»; «Відповідальний за виконання хатніх справ в сім'ї – це.....».

З метою виявлення рівнів сформованості сімейних цінностей у старшокласників за показником «вміння планувати сімейний бюджет» учасникам експерименту було запропоновано об'єднатися в групи (по 5 учнів в кожній) та скласти сімейний бюджет. При цьому нами було зазначено, що існують витрати першочергові та другорядні, непередбачувані, одноразові. Кожній групі старшокласників було роздано розрахункові листи. Необхідно було спланувати бюджет сім'ї на місяць, виходячи із розрахунку по 6500 грн. на кожного члена сім'ї.

У розрахунковому листі необхідно було врахувати: плату за комунальні послуги за однокімнатну квартиру (квартплата, електроенергія, газ, опалення, вода, вивіз сміття, прибирання прибудинкової території, телефон), придбання проїзних квитків для проїзду в міському транспорті, купівля санітарно-гігієнічних засобів, побутової хімії, продуктів харчування, одягу, взуття, культурно-побутові потреби, розваги тощо).

Вивчення рівнів сформованості сімейних цінностей у старшокласників за показником «набуття вмінь і навичок, спрямованих на зміцнення репродуктивного здоров'я» відбувалося за допомогою: бесіди, анкетування «Ставлення та усвідомлення ризику»; ділова гра «Соціум».

Старшокласникам було запропоновано анкетування «Ставлення та усвідомлення ризику». Учні мали прочитати наведені твердження щодо вживання наркотичних речовин та позначити знаком «+» у тому полі, яке найповніше відповідає їхній думці: «цілком згоден», «згоден частково», «не згоден», «категорично незгоден» (Топчій, 2010: 187).

У якості додаткового методу використовувалася ділова гра «Соціум». У процесі проведення гри за бажанням обирався один учень, який виступав нейтральною особою, яка поки що не має певної точки зору. Решта старшокласників розподілялися на дві команди.

Перша команда пропонувала відповідальне ставлення до початку статевого життя, безпечний секс. Друга команда – безладні статеві стосунки.

Учасники двох команд наводили аргументи на користь своєї точки зору.

Учень, який виступав в ролі нейтральної особи мав визначити, хто з двох груп обґрунтував свою позицію більш переконливо.

Зважаючи на вищезазначені показники сформованості сімейних цінностей, визначено три рівні сформованості сімейних цінностей старшокласників, а саме: високий, середній, низький.

Старшокласники з *високим рівнем* сформованості сімейних цінностей виявляють глибокі та

системні знання про сім'ю як соціальний інститут і малу соціальну групу; про сутність сімейних цінностей (любові, батьківства), про цінності соціально-психологічної гармонії (турботу, повагу, спілкування), про цінності матеріального функціонування сім'ї (працьовитість, дбайливість), з основ репродуктивного здоров'я. Вони визнають пріоритет сім'ї як осередку стабільності і підтримки окремого індивіда і групи; усвідомлюють важливість сімейних цінностей; характеризуються розвиненою емпатією; вміють спілкуватися з представниками протилежної статі; володіють вміннями ведення домашнього господарства, планування сімейного бюджету, зміцнення репродуктивного здоров'я.

Середній рівень сформованості сімейних цінностей притаманний старшокласникам, які мають достатні знання про сім'ю як соціальний інститут і малу соціальну групу. Ці старшокласники виявляють достатні знання про сімейні цінності (любов, батьківство), про цінності соціально-психологічної гармонії (турботу, повагу, спілкування), про цінності матеріального функціонування сім'ї (працьовитість, дбайливість), з основ репродуктивного здоров'я; сприйняття сім'ї сформовано відповідно до особливостей функціонування їхньої родини та думок однолітків; визнають важливість окремих сімейних цінностей; виявляють достатній рівень розвитку емпатії; характеризуються недостатньо сформованими вміннями спілкування із представниками протилежної статі; ведення домашнього господарства, планування сімейного бюджету; зміцнення репродуктивного здоров'я.

Для старшокласників з *низьким рівнем* сформованості сімейних цінностей характерні фрагментарні знання про сім'ю, сімейні цінності, з основ репродуктивного здоров'я. Вони мають спотворені уявлення про сім'ю та сімейні цінності; не визнають важливість сімейних цінностей; характеризуються нерозвиненою емпатією; виявляють агресивність у спілкуванні з представниками протилежної статі; не володіють вміннями щодо ведення домашнього господарства, планування сімейного бюджету; зміцнення репродуктивного здоров'я.

Висновки. До основних сімейних цінностей сучасної сім'ї відносимо цінність любові, що включає одухотворені сексуально-інтимні взаємини; цінність батьківства; цінності сімейної соціально-психологічної гармонії (турбота, взаємодопоміжка, повага, спілкування тощо); цінності організаційно-матеріального функціонування сім'ї (працьовитість, матеріальна забезпеченість, активність тощо).

Визначено критерії і показники сформованості сімейних цінностей у старшокласників *когнітивний* (знання про сім'ю як соціальний інститут і малу соціальну групу; про сутність сімейних цінностей (любові, батьківства), цінностей соціально-психологічної гармонії (турботи, поваги, спілкування), цінностей організаційно-матеріального функціонування сім'ї (працьовитість, дбайливість); з основ репродуктивного здоров'я); *емоційно-ціннісний* (позитивне емоційне сприйняття сім'ї як осередку стабільності і підтримки окремого індивіда чи групи; усвідомлена мотивація на набуття сімейних цінностей (любові, батьківства), цінностей соціально-психологічної гармонії (турботи, поваги, спілкування), цінностей організаційно-матеріального функціонування сім'ї (працьовитості, дбайливості); розвинена емпатія; *практично-діяльнісного* (виявлення

вмінь: спілкування з іншими, зокрема з представниками іншої статі; ведення домашнього господарства; планування сімейного бюджету; набуття вмінь і навичок, спрямованих на зміцнення репродуктивного здоров'я).

З метою виявлення рівнів сформованості сімейних цінностей у старшокласників підібрано комплекс діагностичних методів і методик: анкетування, незакінчені речення, бесіда, методика М. Рокіча, написання та аналіз учнівських творів «Якою я бачу свою майбутню сім'ю»; тестування, педагогічне спостереження, вправа «Сімейні цінності», ділова гра «Соціум». Схарактеризовано рівні сформованості сімейних цінностей у старшокласників (високий, середній, низький).

У подальших наукових розвідках доцільно проаналізувати стан сформованості сімейних цінностей у старшокласників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончар Л. В. Теоретико-методичні основи формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин : дис. ... на здобуття наукового ступеня д-ра пед. наук; спеціальність 13.00.07 Теорія і методика виховання. Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2018. 510 с.
2. Гончаренко С. У. *Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям*. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
3. Канішевська Л. В. Формування цінностей сімейного життя старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. 18(1), 297–305.
4. Канішевська Л. В. Дослідження проблеми формування цінностей сімейного життя у старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*, 2016. 253, 79–86.
5. Канішевська Л. В. Практичні аспекти проблеми підготовки педагогів шкіл-інтернатів до формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників. *Збірник наукових праць SCIENTIA., 2020 URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/article/view/15185*
6. Канішевська Л. В. Методична підготовка педагогів шкіл-інтернатів до формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Огієнка*. Дрогобицьк: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 41 (1), 300–305.
7. Топчій І. П. Педагогічні основи профілактики вживання підлітками психоактивних речовин в умовах загальноосвітнього навчального закладу: дис. канд. пед. наук: 13.00.07 Теорія і методика виховання. Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2010. 242 с.
8. *Формування цінностей сімейного життя у вихованців закладів інтернатного типу: монографія* / Канішевська Л. В., Свириденко С. О., Кузьменко Л. В., Бернацька О. Б., Карпушевська Л. Р., Грітчина А. І., Ляцук О. С.; за заг. ред. Канішевської Л. В. Харків: Друкарня «Мадрид», 2015, 222 с.
9. *Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах : монографія* / Гончар Л. В., Кравченко Т. В., Мачуська І. М., Павицька К. М., Хижняк А. В. ; за заг. ред. Гончар Л. В. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 176 с.
10. Шахрай В. М. Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: основні поняття дослідження. *Інноватика у вихованні*, 2020, II. (2), 48–54.

REFERENCES

1. Honchar L. V. Teoretyko-metodychni osnovy formuvannia humannykh batkivsko-dytyachykh vzaiemyn [Theoretical and methodological foundations of formation of humane parent-child relationships] : dys. ... na zdobuttia naukovooho stupenia d-ra ped. nauk; spetsialnist 13.00.07 Teorii i metodyka vykhovannia. Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy, Kyiv, 2018. 510 s. [in Ukrainian].
2. Honcharenko S. U. *Pedahohichni doslidzhennia. Metodolohichni porady molodym naukovtsiam*. [Pedagogical research. Methodological advice for young scientists]. Kyiv-Vinnytsia: DOV «Vinnytsia», 2008. 278 s. [in Ukrainian].
3. Kanishevskaya L. V. Formuvannia tsinnosti simeinoho zhyttia starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ. [Formation of values of family life among high school students in boarding schools]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*. 2014. 18 (1), 297–305. [in Ukrainian].

4. Kanishevskaya L. V. Doslidzhennia problemy formuvannya tsinnosti simeinoho zhyttia u starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ [Research of the problem of formation of values of family life at senior pupils of comprehensive boarding schools]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya «Pedahohika, psykholohiia, filosofii»*, 2016, № 253, 63–67. [in Ukrainian].

5. Kanishevskaya L. V. Praktychni aspekty problemy pidhotovky pedahohiv shkil-internativ do formuvannya hotovnosti do vidpovidalnoho batkivstva u starshoklasnykiv. [Practical aspects of the problem of training teachers of boarding schools for their readiness for responsible parenting among high school students]. *Zbirnyk naukovykh prats SCIENTIA*, 2020. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/article/wiew/15185> [in Ukrainian].

6. Kanishevskaya L. V. Metodychna pidhotovka pedahohiv shkil-internativ do formuvannya hotovnosti do vidpovidalnoho batkivstva u starshoklasnykiv. [Methodical preparations of boarding school teachers for formation of readiness for responsible parenting among high school students]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Drohobych: Vydavnychi dim «Helvetyka»*, 2021. 41 (1), 300–305. [in Ukrainian].

7. Topchii I. P. Pedahohichni osnovy profilaktyky vzhyvannia pidlitkamy psykhoaktyvnykh rechovyn v umovakh zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Pedagogical foundations of prevention of using psychoactive substances by teenagers in the conditions of general educational institution] : dys. kand. ped. nauk: 13.00.07 Teorii i metodyka vykhovannia. Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy, Kyiv, 2010. 242 s. [in Ukrainian].

8. *Formuvannya tsinnosti simeinoho zhyttia u vykhovantsiv zakladiv internatnoho typu: monohrafiia* [Formation of values of family life among pupils of boarding schools: monograph]. / Kanishevskaya L. V., Svyrydenko S. O., Kuzmenko L. V., Bernatska O. B., Karpushevska L. R., Hritchyna A. I., Liashchuk O. S.; za zah. red. Kanishevskoi L. V. Kharkiv: Drukarnia «Madryd», 2015, 222 s. [in Ukrainian].

9. *Formuvannya simeinykh tsinnosti u ditei shkilnoho viku v suchasnykh sotsiokulturnykh umovakh : monohrafiia* [Formation of family values among schoolchildren in modern socio-cultural conditions: monograph]. / Honchar L. V., Kravchenko T. V., Machuska I. M., Pavytska K. M., Khyzhniak A. V. ; za zah. red. Honchar L. V. Kharkiv: «Drukarnia Madryd», 2016. – 176 s. [in Ukrainian].

10. Shakhrai V. M. Formuvannya hotovnosti starshoklasnykiv do vidpovidalnoho batkivstva: osnovni poniattia doslidzhennia. *Innovatyka u vykhovanni* [Formation of high school students' readiness for responsible parenthood: basic concepts of research.], 2020, II. (2), 48–54. [in Ukrainian].